

Capital, work and social responsibility - economic and legal aspects

Dr. Mato Gostiša
Študijski center za industrijsko demokracijo
Kranj, Slovenia
scid@siol.com

Abstract

In the paper, the author tries to draw attention to the fact that the concept of "comprehensive" social responsibility cannot, in practice, be developed and implemented without prior "systemic" changes, which also affect the legal and institutional foundations of current capitalism as a socioeconomic system. Namely, under the current legal concept of a capitalist company and an employment relationship, which is also a direct institutional basis for the current wage (ie, ordinary market exchange, purchase), the "fundamental production relationship" between the owners of labor and capital is already basically incompatible with the idea of social responsibility. It is more or less unnecessary to theorize on social responsibility within the systemic frameworks of classical "wage" capitalism. But, in reality, it would be entirely possible, in essence, to have a different, that is, "non-aggressive" capitalism (conditionally called "economic democracy"), which, however, will have to be processed theoretically as a system. And this should apply in modern social sciences as soon as possible, and the author proposes some basic guidelines in this respect.

1

Keywords: comprehensive social responsibility, socioeconomic system, wage basic production relationship, wage capitalism, elementary systemic equal (legal), economic democracy.

Kapital, delo in družbena odgovornost - ekonomsko-pravni vidik

Povzetek

Avtor skuša v prispevku predvsem opozoriti na dejstvo, da koncepta »celovite« družbene odgovornosti v praksi pravzaprav ni mogoče razviti in uveljaviti brez predhodnih tudi »sistemskih« sprememb, ki posegajo tudi v same pravno-institucionalne temelje aktualnega kapitalizma kot družbenoekonomskega sistema. Ti so namreč ob sedanji pravni konceptiji kapitalističnega podjetja in delovnega razmerja, ki sta sicer tudi neposredna institucionalna podlaga za sedanji mezdni (tj. navaden tržni, menjalni, kupoprodajni) »temeljni produkcijski odnos« med lastniki dela in kapitala, že v osnovi nezdržljivi z idejo družbene odgovornosti. Bolj ali manj brezpredmetno je torej teoretizirati o družbeni odgovornosti znotraj sistemskih okvirov klasičnega »mezdnega« kapitalizma. A realno povsem možen bi bil tudi že v osnovi drugačen, to je »nemezdni« kapitalizem (pogojno imenovan »ekonomska demokracija«), ki pa ga bo treba kot sistem teoretično še razdelati. In tega bi se veljalo v sodobnem družboslovju lotiti čim prej, avtor pa v zvezi s tem predlaga tudi nekaj temeljnih smernic.

Ključne besede: celovita družbena odgovornost, družbenoekonomski sistem, mezdni temeljni produkcijski odnos, mezdni kapitalizem, elementarna sistemska enako(pravno)st, ekonomska demokracija.

1 Uvod

Koncepta celovite (sistemske) družbene odgovornosti¹ dolgoročno seveda ni mogoče uresničiti zgolj s parcialnimi ukrepi za odpravljanje zaznanih pojavov »neodgovornosti« na posameznih področjih družbenega življenja ter z ozaveščanjem in vzgajanjem posameznikov ter organizacij za njihovo družbeno odgovorno obnašanje in delovanje znotraj danega družbenoekonomskega sistema². Nujno je najprej sploh vzpostaviti ustrezne sistemske, se pravi pravno-institucionalne okvire, ki takšno obnašanje in delovanje posameznikov in organizacij tudi predpostavljajo, omogočajo in spodbujajo, torej vzpostaviti »družbeno odgovoren sistem po sebi«, v katerem morebitna družbeno neodgovorna ravnanja posameznih subjektov niso pravilo, temveč sistemsko-odklonski pojav (in obratno).

Ideje in prakse celovite družbene odgovornosti namreč ni mogoče - vsaj ne kot prevladujoče - razvijati in udejanjati v kakršnemkoli družbenoekonomskem sistemu. Če je družbenoekonomski sistem že po svoji institucionalni zasnovi nehuman, nedemokratičen ter ekonomsko in socialno nepravilen, v njem še tako ozaveščeni in napredno misleči posamezniki in organizacije s svojimi konkretnimi ravnanji in prizadevanji ne morejo (mimo ali celo v nasprotju z veljavno zakonodajo in vzpostavljeno institucionalno družbeno strukturo, temelječo na nekih povsem drugačnih ideološko-teoretičnih predpostavkah) uveljaviti tega koncepta v splošni praksi. Nemogoče si je (bilo) tako, denimo, predstavljati neko resnejšo teoretično razpravo - razen morda v obliki »utopičnega humanizma« - o konceptu celovite družbene odgovornosti in o morebitnih konkretnih ukrepih za njegovo praktično realizacijo v ideoloških in pravno-institucionalnih okvirih sužnjelastniškega ali fevdalnega družbenoekonomskega sistema. Kajti ideja družbene odgovornosti in sužnjelastniški oziroma fevdalni odnosi, na katerih temelji tudi celotna formalna struktura teh dveh družbenoekonomskih sistemov, se že v osnovi medsebojno izključujejo (zato bi bilo razpravljati, na primer, o ukrepih za zagotavljanje družbene odgovornosti do sužnjev ali tlačanov že v osnovi nesmiselno početje). Brez radikalne spremembe njunih pravno-

---

¹ "Družbeno odgovornost lahko najsplošneje opredelimo kot obveznost človeštva, da uresničuje skupne cilje družbe." (Cooper, Vargas, 2004; Brandon, Lombardi, 2005: povzeto po IRDO, http://www.irdo.si/druzbeno_odgovornost.html.) V tem smislu ideja o celoviti (sistemski) družbeni odgovornosti v glavnem sovпада z idejo ekonomsko uspešne, obenem pa socialno pravične in kohezivne ter okoljsko odgovorne družbe, kar je sicer danes na načelni ravni tudi splošno sprejet in proklamiran dolgoročni družbenorazvojni cilj. Pri tem je treba pojem »pravičnosti«, ki je v tem prispevku pogosto uporabljen v kontekstu pojasnjevanja bistva ideje družbene odgovornosti, razumeti v smislu Rawlsovega univerzalnega temeljnega principa pravičnosti, po katerem morajo biti (po Adlešič, 1998: 442) »vse primarne socialne dobrine, se pravi, svoboda, možnosti, dohodki, bogastvo in temelji samospoštovanja, porazdeljeni enako, razen če je neenaka distribucija katere koli od teh dobrin v korist najbolj zapostavljenih«.

² Pojem »družbenoekonomski sistem« v tem prispevku uporabljamo v najširšem pomenu, torej kot sinonim za »družbeno ureditev« oz. za marksistični pojem »družbenoekonomska formacija«, ki zajema tako »ekonomsko bazo« družbe (produktivne sile in produkcijski odnosi), kot tudi z njo pogojeno »pravno in politično nadstavbo družbe«. Družbenoekonomski sistemi v smislu tega prispevka naj bi bili torej v grobem: praskupnost, sužnjelastništvo, fevdalizem, kapitalizem in socializem oziroma (kot teoretična ideja tudi) komunizem.

institucionalnih temeljev je torej v teh sistemih koncept celovite (sistemske) družbene odgovornosti lahko le farsa.

Kaj pa v kapitalizmu kot zgodovinsko naslednjem, naprednejšem družbenoekonomskem sistemu - so v njem morda vendarle že dozoreli omenjeni »sistemski pogoji«? Bi lahko vsaj aktualni kapitalizem (za razliko od zgoraj obravnavanih zgodovinsko zgodnejših družbenoekonomskih sistemov) že šteli kot »družbeno odgovoren družbenoekonomski sistem«, torej kot sistem, katerega ideološki in pravno-institucionalni okvir bi lahko tudi brez dodatnih radikalnejših sistemskih posegov že v tem trenutku omogočali praktično realizacijo celovitega koncepta družbene odgovornosti? Je torej aktualni kapitalizem po svoji teoretični in pravno-institucionalni zasnovi res (že) za vekov veke absolutno superioren družbenoekonomski sistem brez konkurence in brez alternative, s katerim se je, kot trdijo »fukuyamisti«³, končala zgodovina razvoja človeške civilizacije, morebiten napredek v smeri zelene ekonomsko še uspešnejše, socialno pravičnejše in kohezivnejše ter okoljsko odgovornejše družbe pa je možen izključno samo še z ukrepi tekočih ekonomskih politik in manjšimi institucionalnimi popravki znotraj danega sistema, vendar brez kakšnega poseganja v njegove temelje?

2 Družbena odgovornost kapitalizma kot sistema

Odgovor na gornja vprašanja je seveda lahko le kategorično nikalen. Aktualni kapitalizem z vsemi svojimi čedalje bolj katastrofičnimi makroekonomskimi, socialnimi in okoljskimi posledicami je še zelo - in v nekaterih pogledih (npr. še naprej enormno naraščajoča dohodkovna neenakost, okoljska brezbržnost itd.) celo vedno bolj - daleč od »družbeno odgovornega sistema« v zgoraj obravnavanem smislu, alternative temu družbenoekonomskemu sistemu (in to nikakor ne zgolj »socialistične«, ampak tudi povsem »tržne in zasebnolastniške«) pa seveda brez dvoma obstajajo in bi jih veljalo tudi čim prej udejanjiti.

3

Kapitalizem, kakršnega živimo danes in kakršnega zaenkrat tudi edinega poznamo, je namreč po svojem najglobljem bistvu še vedno čisto običajen »mezdni« kapitalizem, kakršen je bil sistemsko uveljavljen v družbenoekonomskih okoliščinah 18. in 19. stoletja. To pa pomeni, da je še vedno utemeljen na klasičnem »mezdnem« (tj. navadnem tržno-menjalnem, kupoprodajnem) temeljnem produkcijskem odnosu med lastniki dela in kapitala kot dveh sicer ekonomsko povsem enakovrednih produkcijskih dejavnikov, ki je pač že po svoji naravi ekonomsko izrazito izkoriščevalski in nepravilčen, pravno in politično pa izrazito neenakopraven in nedemokratičen. Kajti delavci so v tem odnosu:

- kot prvo, nagrajeni za sodelovanje svojega produkcijskega dejavnika in s tem tudi sebe osebno (delo je namreč neločljivo od človeka!) v produkcijskih procesih le z mezdo kot »tržno ceno dela«, ki pa je seveda zgolj tržna protivrednost njegovega inputa, ne pa dejanskega outputa oziroma prispevka k produktu (mezda je torej po svojem dejanskem ekonomskem bistvu pravzaprav le nekakšna »amortizacija« delovne sile), kar seveda pomeni več kot očitno sistematično ekonomsko izkoriščanje dela po kapitalu, kajti t. i. rezidualni presežek outputa dela se na ta način samodejno prelije v dobiček kot izključni dohodek lastnikov kapitala;
- kot drugo, edini med lastniki temeljnih produkcijskih dejavnikov (delo, zemlja, lastniški in upniški kapital), ki so na ta način že »sistemsko« prikrajšani za ekonomski

---

³ Izraz povzet po Horvat, 2014. Francis Fukuyama je sicer avtor znamenitega eseja *Konec zgodovine* iz leta 1989.

donos na svoj produkcijski dejavnik (čeprav naj bi bil prav ta donos sicer po teoriji temeljni smisel njihovega sodelovanja v produkcijskih procesih), kajti rente, obresti in dobički so za razliko od mezd ekonomski donosi na vložene produkcijske dejavnike v pravem pomenu besede;

- in kot tretje, v produkcijskem procesu podvrženi absolutni delovnopравни (direktivni in disciplinski) oblasti delodajalca, tj. podjetja/gospodarske družbe, pri čemer so vsa korporacijska upravičenja (upravljanje, delitev poslovnega rezultata) v izključni domeni lastnikov kapitala, kar pomeni, da je teza o »svobodi dela v kapitalizmu« in o popolni ekonomski in pravni enako(pravno)sti lastnikov dela in kapitala v bistvu le teoretična floskula, ki je daleč od realnosti⁴.

Jasno je seveda, da na takšnem »temeljnem produkcijskem odnosu« objektivno ni mogoče zgraditi ekonomske, socialno in pravno pravičnega ter enako v interesu vseh članov družbe delujočega, torej »družbeno odgovornega« družbenoekonomskega sistema. Ta odnos, ki - zaradi nesporne popolne ekonomske neenakopravnosti lastnikov obeh temeljnih produkcijskih dejavnikov - nima popolnoma nobene resne ekonomsko-teoretične (s tem pa tudi ne pravno-teoretične) podlage, namreč nikoli in pod nobenim pogojem ne more privedi do ekonomske, pravne in socialne »pravičnosti«, ki je sicer osnovno vodilo ideje družbene odgovornosti. Možno je sicer z določenimi ukrepi deloma izboljš(ev)ati položaj deprivilegiranih družbenih skupin na posameznih področjih dela in življenja, a takšne izboljšave še ne pomenijo dejanskega uresničevanja celovite (»sistemske«) družbene odgovornosti, dokler pač obstaja elementarna neenakopravnost oz. družbena neenakost na temelju katerekoli od ključnih pravno reguliranih sistemskih institucij.

V kapitalizmu je ta ključna institucija pač omenjeni mezdni temeljni produkcijski odnos, ki seveda posredno ali neposredno determinira in določa tudi večino drugih družbenih odnosov, in ki družbeno neenakost tudi permanentno ohranja ter generira, zaradi česar te ni mogoče odpraviti drugače kot z odpravo oz. radikalno rekonstrukcijo tega odnosa⁵. Brez tega

---

⁴ V mezdnem kapitalizmu nesporno obstaja izrazita pravna neenakost, in sicer po vsebini in obsegu, že med lastninskima pravicama nad kapitalom in delom kot dvema temeljnima produkcijskima dejavnikoma (in ta temeljna neenakost se potem vleče in razširja tudi na vse druge ključne družbene odnose). Prva je namreč posredno, tj. prek formalno priznanih izključnih korporacijskih upravičenj, pravno močno predimenzionirana, druga pa (povsem nedopustno) močno okrnjena oz. nepopolna, torej pravno izrazito »invalidna«. Kajti od vseh treh normalnih in samoumevnih upravičenj, ki so integralna sestavina lastninske pravice (tj. pravica do razpolaganja, uporabe in uživanja »plodov« lastnine) vsebuje zgolj pravico do »svobodnega« razpolaganja s svojim delom (beri: prodaje izbranemu delodajalcu), ne pa tudi pravice do njegove svobodne uporabe (absolutna delovnopravna oblast delodajalca v delovnem razmerju!) in uživanja njegovih celotnih »plodov« (samodejna »sistemska« odtujitev t. i. rezidualnega presežka dela prek priznavanja izključne pravice do udeležbe pri dobičku zgolj lastnikom kapitala!). In to kljub dejstvu, da lastninska pravica nad čemerkoli (torej tudi nad kapitalom) po temeljnih načelih prava nikoli, ampak res nikoli in pod nobenim pogojem ne vsebuje tudi pravice do prisvajanja »plodov« tuje lastnine (tj. v danem primeru dela). Zato gre seveda za izjemno hudo, za 21. stoletje skoraj neverjetno sistemsko deviacijo, ki pa je žal skrbno prikrita pod kopico zavajajoče teoretične navlake (neo)klasične ekonomske in pravne teorije o domnevno popolni svobodi in enakosti v kapitalizmu.

⁵ Primer: Eno ključnih področij prizadevanj za družbeno odgovornost predstavlja, denimo, odprava čedalje večje dohodkovne neenakosti z izrazito negativnimi ekonomskimi in socialnimi posledicami. Zgolj z višanjem delavskih plač (pa tudi ne z davčno redistribucijo dohodkov ali kakršnimikoli drugimi ukrepi) te neenakosti zagotovo ne bo moč odpraviti nikoli, kajti njen dejanski izvor je v aktualnem t. i. tržnem modelu faktorske razdelitve dohodkov, v katerem je vgrajen tudi zgoraj že omenjeni integralni mehanizem za samodejno (in neodvisno od dejanskih prispevkov dela in kapitala k produktu) pretakanje dela t. i. rezidualnega presežka outputa dela v dohodke lastnikov kapitala, ki tako (po Piketty, 2015: 442) permanentno naraščajo 4 - 5 %

razpravljati o celoviti družbeni odgovornosti do mezdnih delavcev (tj. do velike večine prebivalstva) v kapitalizmu v bistvu ni nič kaj dosti manjša teoretična farsa kot razpravljati o družbeni odgovornosti do ekonomsko, pravno in politično deprivilegiranih družbenih skupin v obeh že omenjenih zgodovinsko zgodnejših »razrednih« družbenoekonomskih sistemih, tj. v sužnjelastništvu in v fevdalizmu⁶.

3 Osnovna predpostavka sistemske družbene odgovornosti

Osnovna predpostavka za realizacijo koncepta celovite (sistemske) družbene odgovornosti je torej prehodno zagotovljena vsaj elementarna sistemska enakopravnost vseh članov družbe (primarno v ekonomskih, posledično pa tudi v pravnih, političnih in vseh drugih ključnih družbenih razmerjih), ki pa je, kot rečeno, v »mezdnem« kapitalizmu že v osnovi ni. Šele od tu dalje bi se bilo pravzaprav moč začeti resneje pogovarjati tudi o konkretnih parcialnih ukrepih za doslednejše uresničevanje načel oziroma »izpopolnjevanje« sistema družbene odgovornosti na najrazličnejših ožjih področjih dela in življenja. V nasprotnem so namreč vsi tovrstni ukrepi v bistvu lahko le nekakšni kozmetični popravki obstoječega družbenoekonomskega sistema⁷, ki pa v temelju še vedno ostaja družbeno izrazito »neodgovoren« in še naprej generira vedno nove tovrstne odklonske pojave. Na »gnilih temeljih« pač ni mogoče zgraditi »zdravega sistema«. Dokler bo torej temelj celotni institucionalnih strukturi družbe ta, to je klasični mezdni produkcijski odnos, bo koncept celovite družbene odgovornosti objektivno preprosto neuresničljiv.

Zato je pravzaprav zelo resno vprašanje, koliko je danes sploh smiselno in utemeljeno razpravljati o celoviti družbeni odgovornosti v kapitalizmu, obenem pa ne (niti teoretično) problematizirati meznega temeljnega produkcijskega odnosa, ki je sicer brez dvoma jedro in glavni izvor vseh že omenjenih ključnih deviantnosti v delovanju aktualnega kapitalizma. Ali povedano metaforično: vprašanje je, ali je na obravnavanem področju na dolgi rok res lahko učinkovito zdravljenje bolezni (tj. družbene neodgovornosti aktualnega kapitalizma in vseh njegovih deviantnih ekonomskih, socialnih in okoljskih učinkov na različnih področjih) po metodi simptomatskega zdravljenja (tj. parcialnega odpravljanja in blaženja posledic njegovih omenjenih negativnih učinkov na posameznih področjih), namesto po metodi

---

hitreje od rasti BDP. Tega modela razdelitve pa ni mogoče spremeniti - npr. v smeri ugotavljanja in delitve t. i. presežne dodane vrednosti namesto ugotavljanja poslovnega izida in delitve dobička, kakršno predlaga, na primer, Bergant (2018) -, ker pač temelji neposredno na tržnem oz. kupoprodajnem meznem produkcijskem odnosu med delom in kapitalom. Edini možen učinkovit ukrep za odpravo dohodkovne neenakosti je torej odprava meznega odnosa kot takega. Podobno seveda velja tudi za že omenjeno pravno neenakost (glede lastninskih pravic nad delom in kapitalom, korporacijskih pravic itd.), prav tako pa tudi za politično in številne druge oblike družbene neenakosti, ki - vsaj posredno - izhajajo iz razlik v ekonomski moči obeh ključnih družbenih skupin na temelju lastništva nad produkcijskimi dejavniki.

⁶ Te misli seveda ne gre razumeti kot popolno enačenje sistemskega položaja sužnjev, tlačanov (ter drugih fevdalnih deprivilegirancev) in mezdnih delavcev, temveč le kot opozorilo na dejstvo, da tudi v kapitalizmu kot objektivno naprednejšem družbenoekonomskem sistemu še zdaleč ni sistemsko zagotovljena elementarna družbena enakost kot osnovna predpostavka koncepta celovite družbene odgovornosti.

⁷ V mislih imamo zlasti številne predloge za nekatere spremembe v konkretnih ekonomskih (bodisi pretežno neoliberalnih bodisi pretežno socialno-tržnih) »politikah« znotraj tega istega meznokapitalističnega družbenoekonomskega sistema in razne separatne ukrepe v obliki razvpitih t. i. strukturnih (davčnih, fiskalnih, socialnih itd.) reform, ki pa se sistemskih temeljev tega kapitalizma kot dejanskega izvora njegovih deviantnih učinkov niti ne dotikajo, kaj šele, da bi jih spreminjale.

vzročnega/kavzalnega zdravljenja (tj. odprave vzrokov oz. temeljnega izvora te njegove vsestranske deviantnosti).

Skratka, o uveljavitvi koncepta zares celovite družbene odgovornosti lahko za zdaj le sanjamo, če tovrstna prizadevanja ne bodo - poleg razvijanja ideje kot take in njenih plemenitih ciljev, »moralnega« ozaveščanja ter raznih možnih separatnih ukrepov za njihovo realizacijo na posameznih družbenih področjih - hkrati zajela tudi nujne rekonstrukcije samih sistemskih temeljev aktualnega kapitalizma. A tovrstnih teoretičnih razmišljanj in raziskovanj je (če odmislimo marksizem kot teoretično podlago različnih doslej znanih socialističnih eksperimentov, o »perspektivnosti« katerih pa je sicer svojo empirično sodbo podala že praksa sama) v sodobnem družboslovju žal zaslediti zelo malo in še niso prodrli v etabliirano - zlasti ekonomsko in pravno - znanost, kar bi v prihodnje vsekakor veljalo začeti tudi načrtneje spreminjati.

4 Ekonomska demokracija kot nova sistemska paradigma kapitalizma

Končni cilj teh raziskovanj bi moral biti torej na novi, bistveno spremenjeni »družbeni pogodbi« zasnovan družbenoekonomski sistem, ki bi:

- po eni strani zagotavljal resnično vsestransko in popolno enakopravnost (ekonomskega, posledično pa tudi političnega in nasploh socialnega) položaja in pravic lastnikov obeh temeljnih produkcijskih dejavnikov - dela in kapitala, kar bi seveda nujno zahtevalo takojšnjo ukinitvev mezdnega produkcijskega odnosa med njimi,
- po drugi strani pa - glede na slabe izkušnje z dosedanjimi »socializmi« - ne bi v ničemer po nepotrebnem posegal v zasebno lastnino in tržni sistem gospodarjenja na splošno.

6

Sistemski problem aktualnega kapitalizma namreč ni »popolna« oz. neokrnjena zasebna lastnina nad kapitalom, temveč, kot že rečeno (glej opombo št. 4!), hkratna očitno »nepopolna« oz. izrazito pravno invalidna lastninska pravica nad delom kot ekonomsko sicer povsem enakopravnim temeljnim produkcijskim dejavnikom.⁸ Prav tako tudi ne trg na splošno, temveč je sistemsko problematičen le segment t. i. trga dela, ki je v resnici tipičen »kvazitrg«, kakršen že načelno sploh niti ne sodi v pravo tržno gospodarstvo, ampak je v njem popoln sistemski tujek, zaradi česar - ne samo, da bi tržni sistem lahko učinkovito opravljal svojo ekonomsko funkcijo tudi brez tega kvazitrga, pač pa bi pravzaprav samo na ta način sploh lahko deloval zares »normalno« in sistemsko nedevariantno. Zakaj o trgu dela lahko upravičeno govorimo kot o »kvazitrgu«?

Kot prvo, menjava na tem trgu niti približno ni ne svobodna (delavec je vanjo eksistenčno prisiljen) in tudi ne ekvivalentna (mezda ni protivrednost dejanskega prispevka dela k produktu), čeprav naj bi bilo po ekonomski teoriji oboje neizogiben pogoj za »normalno« delovanje kateregakoli trga. Kot drugo, ne produkcija kot prva ne razdelitev kot tretja faza gospodarskega procesa že po svoji naravi nista »menjava« oz. kupoprodaja. Ta namreč ničesar ne ustvarja in ničesar ne razdeli. Produkcija pa je proces ustvarjanja nove (ne zgolj izmenjave že obstoječih) vrednosti, in sicer v odnosih popolne vzajemne soodvisnosti (ne

---

⁸ Bistvo sicer nujne radikalne rekonstrukcije mezdnega kapitalizma torej ni v kakršnemkoli pravnem omejevanju ali celo ukinjanju zasebne lastnine (lastninske pravice) nad kapitalom, ampak je vsa »znanost« pravzaprav le v tem, kako oz. s kakšnimi sistemskimi posegi zagotoviti enako popolno lastninsko pravico tudi nad delom, torej popolno pravno izenačitev obeh lastninskih pravic.

medsebojne menjave) med delom in kapitalom kot povsem enakopravnima »soproducentoma«, pri čemer se ne ve, koliko je k produktu prispeval vsak od njiju⁹. Še najmanj pa to seveda lahko ve oziroma ugotovi trg s svojim mehanizmom ponudbe in povpraševanja. Če naj bi bil torej produkt (ekonomsko pravično) razdeljen, tako kot je bil tudi ustvarjen, kar je zagotovo temeljni predpogoj za družbeno odgovornost, te naloge preprosto ni mogoče sistemsko naložiti trgu. Nujno bo torej uveljaviti nek povsem nov mehanizem razdelitve, ki bo znal vsaj približno oceniti relativne prispevke dela in kapitala ter njegovih lastnikov k produktu¹⁰. In kot tretje, teza o trgu dela kot »nepogrešljivi sestavini tržnega gospodarstva« temelji na popolnoma nesprejemljivi filozofski predpostavki, da je delo »blago«, ki se lahko prodaja ločeno od človeka. Delo je namreč neločljivo od človeka, in če prodaj delo, prodaj človeka, zaradi česar nekateri teoretiki ekonomske demokracije o mezdnem delovnem razmerju upravičeno govorijo kot o »suženjstvu za določen čas«¹¹. Že Filadelfijska deklaracija MOD iz leta 1944 je zato tudi pravno prepovedala delo obravnavati kot tržno blago¹². Na trgu dela se torej danes v resnici opravlja »prepovedana menjava«.

Predvsem pa človek - delavec ni nikakršen *homo oeconomicus*, ampak pri delu in v zvezi z delom poleg materialnih uresničuje tudi številne svoje osebne in societalne potrebe in interese, česar pa mezдно delo ne omogoča, vsaj ne v polni meri. In dokler bo tako, pač niti teoretično ne bo moč razpravljati o tem, da ekonomija služi človeku, namesto obratno, brez česar seveda ni družbene odgovornosti.

---

⁹ To zdravorazumsko edino logično ugotovitev o bistvu dejanskih produkcijskih - proizvodnih in razdelitvenih - odnosov med lastniki dela in kapitala je že predhodnik klasične politične ekonomije sir William Petty (1623 – 1687) sijajno ubesedil takole: »*Delo je oče proizvoda in zemlja (danes: kapital, op.a.) je njegova mati. Ne moremo reči, kateri je bolj pomemben za spočetje otroka: mati ali oče.*« Samuelson in Nordhaus (2002: 214) pa sta k temu dodala še piko na i: »*Prav tako je nemogoče reči, koliko outputa je ustvaril en sam ločen input.*«. Dokler torej tudi formalnopravni družbenoekonomski sistem na področju produkcije in razdelitve ne bo usklajen s to objektivno ekonomsko realnostjo, družbenoekonomski razvoj človeške civilizacije pač ne bo - mogel biti - zares zaključen. Aktualni mezdni kapitalizem pa je od tega kajpak še zelo oddaljen.

¹⁰ Bergant (2018), denimo, predlaga uvedbo instituta »presežne dodane vrednosti« kot delitveno kategorijo namesto dobička, o katerem pravi (ibidem): »Sedanji pravni red dodeljuje ustvarjeni dobiček lastniškemu kapitalu, kar je v neposrednem nasprotju s prejšnjimi ugotovitvami in pomeni vgrajeni instrument konfliktov in povečevanja dohodkovnih razlik med prebivalstvom, kar zmanjšuje učinkovitost celotne družbe in povečuje težnje k razkroju (entropiji) sistema.« Sami lahko dodamo k temu le še misel, da prav v tem sedanjem napačnem pristopu k izkazovanju in razdelitvi novo ustvarjene vrednosti tudi ključni vzrok za prevlado zloglasnega t. i. profitnega motiva gospodarjenja, ki se niti najmanj ne meni za socialne in okoljske učinke. Če bi bila delitvena kategorija že omenjena presežna dodana vrednost (ali pa, denimo, »čisti dohodek podjetja«), udeleženci delitve in korporacijskega upravljanja pa tudi zaposleni, ki sicer niso zgolj *homo oeconomici* (tako kot pretežna večina lastnikov kapitala) hkrati tudi člani družbene skupnosti, v kateri deluje konkretno podjetje, in prebivalci naravnega okolja, ki ga morda potencialno ogroža dejavnost konkretnega podjetja, bi bil sedanji izključno profitni interes pri upravljanju poslovanja podjetij lahko ustrezno korigiran tudi s širšimi družbenimi in okoljskimi interesi (tj. interesi drugih ključnih deležnikov), kar je sicer eno glavnih bistev ideje o družbeni odgovornosti podjetij.

¹¹ Na primer David Ellerman (v Kanjuo Mrčela, 1999: 163).

¹² Prvo izmed temeljnih načel, določenih v točki I/a. te deklaracije, se glasi: »delo ni blago« (angl. labour is not a commodity).

Koncept družbenoekonomskega sistema prihodnosti, o katerem razpravljamo zgoraj, v teoriji - glede na njegovo temeljno značilnost - pogojno imenujemo »ekonomska demokracija« (kot logična naslednja razvojna faza in popolnoma nova sistemska paradigma kapitalizma, ki ne bo imela več praktično nobene zveze s sedanjim »mezdnim« kapitalizmom, še manj pa z »netržnimi« socializmi) in - kljub že omenjenemu nezanimanju etablirane ekonomske in pravne znanosti zanj - počasi vendarle že dobiva tudi vse bolj jasne teoretične obrise.¹³ Predvsem pa se vse bolj zdi, da gre za koncept, glede katerega v realnosti ni videti objektivnih ovir za njegovo realizacijo, če bi se seveda o njem prej ustrezno poenotila tudi prevladujoča teorija.

5 Kaj spremeniti za razvoj v smeri ekonomske demokracije?

Pravzaprav je realizacija tega koncepta - vsaj teoretično - precej bolj preprosta, kot se zdi, če se preveč obremenjujemo s preživetimi tezami in »aksiomi« aktualne teorije kapitalizma, ki učinkovito zamegljujejo bistvo problema in njegovo rešitev prikazujejo kot objektivno nemogočo. Seveda pa kljub temu še zdaleč ne tako preprosta, kot bomo (zaradi omejitve s prostorom zgolj shematsko in v nekaj stavkih) v nadaljevanju to predstavili za potrebe tega prispevka. A tudi o tem je sicer mogoče več prebrati v obeh avtorjevih že citiranih delih.

Če je cilj spremeniti produkcijske (proizvodne in razdelitvene) odnose, predvsem temeljnega, potem je jasno, da se lahko ustrezne spremembe zgodijo le v okviru tiste sistemske institucije, v kateri se ti odnosi vzpostavljajo in vzdržujejo. To je *podjetje kot temeljna ekonomska celica družbe*. Mezdni produkcijski odnos namreč izvira neposredno iz sedanje - ekonomske in pravno povsem nelogične - koncepcije kapitalističnega podjetja oz. korporacije/gospodarske družbe in je z njo tudi v celoti pogojen.

Po tej koncepciji, ki je sicer nastala v objektivnih okoliščinah 18. in 19. stoletja in se do danes - kljub naravnost tektonskim spremembam v objektivni družbenoekonomski realnosti - žal ni prav v ničemer spremenila, je podjetje razumljeno kot »pravno personificirani (zgolj) kapital« oz. kapital, ki se osamosvoji od svojih lastnikov in se pravno personificira (tj. pridobi lastnost pravne osebe) v obliki samostojnega pravnega subjekta - gospodarske družbe. Elementarna ekonomska in pravna nelogičnost te koncepcije pa je seveda že na prvi pogled v tem, da delo in delavci niso integralna sestavina tako opredeljenega podjetja (čeprav »ustanovni« lastniški kapital sam po sebi, torej brez dela delavcev, še ne more ustvariti ničesar oziroma nobene nove ekonomske vrednosti in je zato dejansko šele nekakšen ekonomski »fetus«, ne pa podjetje v pravem pomenu besede). Delo je - za razliko od lastniškega kapitala - sistemsko obravnavano kot navadno tržno blago, ki ga lahko ta ekonomski »fetus«, kateremu pa pravo - povsem umetno in v popolnem nasprotju z lastnimi temeljnimi načeli - priznava status pravne osebe/korporacije in s tem »delodajalca«, preprosto kupi na trgu (enako kot druge proizvodne inpute - surovine, polproizvode, stroje, energijo, itd.). In sicer po tržni ceni, tj. za mezdo, ki je, kot že rečeno, zgolj tržna protivrednost inputa, ne dejanskega outputa dela kot edinega subjektivno ustvarjalnega produkcijskega dejavnika. In tako pač »sistemsko« nastane mezдно delovno razmerje med »delodajalci« (kupci delovne sile) in »delojemalci« (prodajalci delovne sile) z vsemi že prej omenjenimi nesprejemljivimi ekonomskimi, pravnimi, socialnimi in okoljskimi posledicami v smislu »družbene odgovornosti«.

---

¹³ Podrobneje o celovitem konceptu ekonomske demokracije glej zlasti v Gostiša, 2014 in 2017.

Trditev (neo)klasične ekonomske teorije, da je takšno, tj. navadno menjalno oz. kupoprodajno produkcijsko razmerje v tržnem sistemu gospodarjenja nekakšna »naravna«, objektivno pogojena in neizogibna ekonomska nuja, je popoln teoretični nesmisel. V podrobnejšo polemiko s to trditvijo na tem mestu seveda ne moremo zahajati, a zanjo zagotovo ni najti niti enega samega resnega znanstvenega argumenta¹⁴. Nasprotno. Takšna koncepcija podjetja je v popolni opreki z elementarno ekonomsko logiko dejanskih produkcijskih odnosov med lastniki dela in kapitala, izraženo v zgoraj citirani misli W. Pettyja ter Samuelsona in Nordhaus (glej opombo št. 9!), obenem pa tudi s temeljnimi načeli prava o pogojih, ki morajo biti izpolnjeni, da je določeni družbeni tvorbi sploh mogoče priznati status samostojne pravne osebe¹⁵. Še zlasti to velja v novi (v primerjavi z okoliščinami 18. in 19. stoletja radikalno spremenjeni) družbenoekonomski realnosti 21. stoletja, za katero je sicer značilno, da:

- sodobno delo s poudarkom ne več na fizičnih (delovna sila), ampak predvsem na intelektualnih (znanje in delovne zmožnosti, ustvarjalnost, izkušnje itd.) ter emocionalnih (delovna motivacija in organizacijska pripadnost oz. »zavzetost« zaposlenih) komponentah dela vse bolj dobiva značilnosti t. i. človeškega kapitala, zaradi česar se ta dva pojma danes lahko že uporabljata praktično kot sinonima;
- izrazito hitro narašča delež neotipljivih sredstev oziroma t. i. intelektualnega (človeškega in strukturnega kot njegovega proizvoda) kapitala vis a vis finančnemu v tržni vrednosti podjetij, kar v bistvu izraža dejansko »produkcijsko moč« obeh vrst kapitala v sodobnih pogojih gospodarjenja, in sicer tako, da je medsebojno razmerje teh deležev danes že okoli 85 % proti 15 % v korist intelektualnega kapitala (Graf).

V teh razmerah se seveda samodejno postavlja zelo resno vprašanje, po kakšni ekonomski in pravni logiki imamo potemtakem lahko pravzaprav danes še vedno v veljavi sistem korporacijskega upravljanja in delitve dodane vrednosti, v katerem so vse pravice glede upravljanja podjetij in delitve dobička (ali pa izgube) še vedno utemeljene izključno na lastništvu nad finančnim kapitalom, medtem ko so delavci kot lastniki najpomembnejšega produkcijskega dejavnika sedanjosti in prihodnosti v tem sistemu zgolj »najemna delovna sila« brez kakršnikoli korporacijskih pravic. Če je človeški kapital res kapital v pravem pomenu te besede (in to nesporno je!) potem bi morale biti že po izvirnih načelih kapitalizma njegovim lastnikom priznane povsem enake pravice kot lastnikom finančnega kapitala.

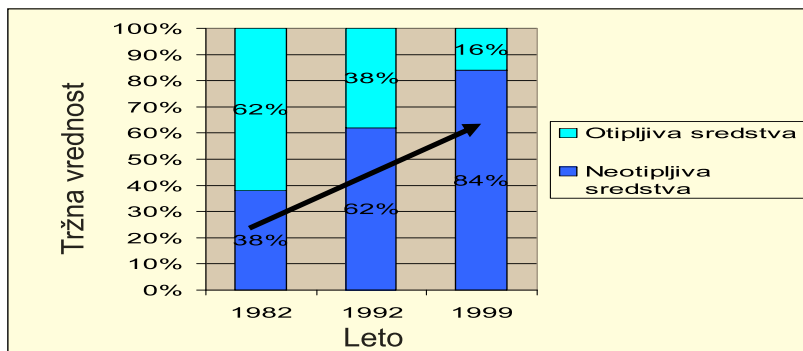
---

¹⁴ Kot smo lahko videli, je bilo (državno) pravo, ne pa nekakšne »naravne« ekonomske zakonitosti tisto, ki je uzakonilo sporno koncepcijo kapitalističnega podjetja, v kateri je delo (posledično pa tudi njegovi nosilci) obravnavano kot navadno tržno blago, (in s tem tudi meznega delovnega razmerja kot »temeljnega produkcijskega odnosa v kapitalizmu«). Avtorica Samary (2017: 23), denimo, glede tega lepo ugotavlja: »[...] "zakoni", ki spreminjajo naravo, ljudi in denar v blago, se nikoli v preteklosti in nikjer v sedanjosti niso uveljavili po "naravni" poti, brez pomoči močne države.« Gre torej za tipično pravne, ne ekonomske konstrukte. Zato je edino pravo tudi tisto, ki jih lahko spremeni. K sreči, kajti pravo je mogoče, če obstaja ustrezen družbeni konsenz, spremeniti kadarkoli, ekonomskih zakonitosti pa ne. Če temu ne bi bilo tako, potem kapitalizma v temelju res ne bi bilo mogoče spremeniti nikoli (več).

¹⁵ Tvorba, ki želi postati pravna oseba, mora imeti že pred »registracijo« in kot pogoj zanjo zagotovljen tako materialni (v danem primeru sta to delo in kapital) kot tudi personalni (v danem primeru so to lastniki dela in kapitala) substrat za opravljanje predvidenega družbenega poslanstva (v danem primeru je to podjetniška proizvodnja), pogoj pa je »dovoljenost« te dejavnosti.

Graf: Razvoj vrednosti neotipljivih sredstev kot odstotek skupne tržne vrednosti S&P 500 podjetij v ZDA med leti 1982 in 1999

Vir: Daum, Juergen H. (2003: 4)

Popolnoma nobenega zadržka torej ni za uveljavitev nove, v duhu ideje o družbeni odgovornosti bistveno sprejemljivejše pravno-ekonomske koncepcije kapitalističnega podjetja, ki bi v samem temelju radikalno spremenilo tudi celoten sedanjí meznokapitalistični družbenoekonomski sistem v smeri »ekonomske demokracije«. Celo več, omenjene radikalne spremembe v objektivni družbenoekonomski realnosti že dobesedno kličejo po takih (tudi pravno-institucionalnih) spremembah. Glede na vse povedano namreč noben ekonomsko in pravno smiseln ter (tudi ekonomsko) zares demokratičen, uravnotežen in učinkovit »produkcijski način« ne more temeljiti na sistemskem favoriziranju oziroma »diktaturi« (zgolj) dela ali (zgolj) kapitala¹⁶, ampak bi bilo lahko - in bi tudi moralo biti - kakršnokoli »podjetje« kot temeljna ekonomska celica družbe logično zasnovano le kot »(enako)pravna združba/korporacija človeškega in finančnega kapitala ter njenih lastnikov«, temelječa na »sopodjetništvu« in »partnerskih« (tj. vzajemno soodvisnih, ne pa nekakšnih kupoprodajnih!?) medsebojnih produkcijskih - proizvodnih in razdelitvenih - odnosih. Kar je seveda pravno tudi realno povsem izvedljivo.

10

6 Aktualna teorija kapitalizma - glavna ovira za njegovo nujno rekonstrukcijo

Največja ovira za to pa je pravzaprav izrazita retrogradnost prevladujoče ekonomske (z njo pa še pravne) teorije kapitalizma, ki je podlaga tudi celotni pravno-institucionalni ureditvi aktualnega družbenoekonomskega sistema, in ki vsem objektivnim spremembam navkljub žal še naprej dosledno vztraja pri teoretičnih izhodiščih klasične politične ekonomije, katera so sicer, kot rečeno, nastajala v povsem drugačnih objektivnih družbenoekonomskih okoliščinah. Brez radikalne spremembe aktualne ekonomske in pravne teorije, katerima potem običajno sledi tudi pozitivno pravo, torej ne gre pričakovati resnejših, čeprav že zelo nujnih sistemskih sprememb v zgoraj obravnavanem smislu.

Takoj po začetku zadnje velike gospodarske krize leta 2008 se je sicer zdelo, da je v družboslovju dokončno prevladalo spoznanje, da

¹⁶ Vsi dosedanji socializmi temeljijo na popolni diktaturi dela in zanikanju pomena lastništva nad kapitalom, aktualni kapitalizem pa je ekstrem v drugo smer: temelji na »diktaturi kapitala« nad delom.

- je v krizo zašel kapitalizem kot sistem, ne samo konkretni modeli ekonomskih in socialnih politik znotraj tega sistema¹⁷,
- so dosednji ekonomski modeli dokončno odpovedali, in da bi bilo nujno povsem redefinirati obstoječe predpostavke ter ekonomske teorije¹⁸, posledično pa tudi korporacijsko- in delovnopravne, ki sicer - z aktualnim uzakonjenim konceptom kapitalističnega podjetja in delovnega razmerja - že vseskozi zgolj slepo sledijo ekonomski.

Toda takoj, ko se je krivulja rasti BDP, ki še danes velja za ključno merilo (družbeno)ekonomske uspešnosti, začela spet rahlo obračati navzgor, je bila samokritična teza o »ničevosti dosedanje ekonomske (in pravne) vednosti« naenkrat pozabljena, ekonomska teorija pa se je spet olajšano zatekla nazaj k »večnim resnicam« klasične politične ekonomije. Ponovno se - čeprav v nekoliko bolj prikriti obliki - uveljavljata tipični fukuyamizem in teza o objektivni ekonomski pogojenosti klasičnega meznega odnosa med delom in kapitalom (ki da ga torej ni mogoče spremeniti brez ukinjanja tržnega sistema na splošno). A na obzorju se kajpak že kažejo obrisi nove »ciklične« krize. In celotna zgodba se nam utegne tako spet ponoviti (in ponavljati v nedogled).

Citirani viri:

Adizes, Ichak (2011) *Intervju: dr. Ichak Adizes*. Povzeto dne 28. 6. 2013 s spletne strani: <http://mladipodjetnik.si/novice-in-dogodki/novice/intervju-dr.-ichak-adizes>.

Adlešič, Gregor (1998) *Rawlsova teorija pravičnosti*. Socialno delo, letnik 37, št. 6. Fakulteta za socialno delo. Ljubljana.

Bergant, Živko (2018) *Kapital, delo in družbena odgovornost (ekonomsko-socialni vidik)*. Referat za 13. mednarodno znanstveno konferenco IRDO, September 2018. Maribor.

Brščič, Bernard (2012) *(Ne)moralnost kapitalizma in pravna država*. Delo, Sobotna priloga z dne 25. 2. 2012, str. 10-11. ČZP Delo. Ljubljana.

Damijan, Jože P. (2014) *Kaj se dogaja z ekonomijo?* Delo, Sobotna priloga z dne 19. 4. 2014. ČZP Delo. Ljubljana.

Daum, Juergen H. (2003) *Intangible Assets and Value Creation*, John Wiley and Sons Ltd. United Kingdom.

---

¹⁷ »Dolgo se je kuhalo, toda počasi je dozorelo spoznanje, da gre za strukturni problem kapitalizma. Da ne gre zgolj za navadno krizo tržnega gospodarstva in da ne gre samo za problem nizke učinkovitosti posameznih ekonomskih politik pri reševanju krize. [...] Ta kriza je strukturna. Ta kriza je, v nasprotju s tem, kar smo ekonomisti mislili ob njenem izbruhu, globoko povezana s kapitalizmom.« (Damijan, 2014: 9) »[...] sedanja gospodarska kriza, po svoji jedkosti in amplitudi vse bolj podobna veliki depresiji 1929-1933, pa vedno bolj spodbuja težnje po temeljiti rekonstrukciji kapitalizma.« (Brščič, 2012: 14) »Ni propadel samo komunizem, propada tudi kapitalizem.« (Adizes, 2011)

¹⁸ Brali smo lahko ugotovitve, kot na primer: »Resni zahodni ekonomski misleci – recimo tisti, ki objavljajo v Financial Timesu, Economistu, francoskih Les echos itd. – že nekaj časa govore, da nič več ne razumejo, da je vse možno, da je situacija postala nepredvidljiva. "All fundamentals are gone... (Vse temeljne predpostavke so šle po vodi...)", je stavek, ki ga zasledimo.« (Zupančič, 2011: 6) »[...] To spoznanje pomeni, da so učbeniki ekonomije iz zadnjih 40 let, hm, precej zgrešeni, kajti posvečali so se izključno ponudbi in povsem zanemarili povpraševanje in vprašanje prerazdelitve. Problem je resnično velik, kajti to pomeni, da so predpostavke v ekonomskih teorijah povsem in sistematično napačne. Na drugi strani pa, da bo treba povsem redefinirati predpostavke in ekonomske teorije napisati na novo.« (Damijan, 2014: 9) In tako naprej.

- Gostiša, Mato (2014) *Teorija ekonomske demokracije kot nove sistemske paradigme kapitalizma*. ŠCID. Kranj.
- Gostiša, Mato (2017) *Ekonomska demokracija v 21. stoletju*. ŠCID. Kranj.
- Horvat, Srečko (2014) *Kje smo 25 let po »koncu zgodovine«?* Mladina, št. 25/2014. Mladina, časopisno podjetje d.d., Ljubljana.
- International Labour Organization (1994) *Declaration of Philadelphia*. ILO.
- Kanjuo Mrčela, Aleksandra (1999): *Lastništvo zaposlenih in ekonomska demokracija*, Ljubljana: Znanstvena knjižnica FDV.
- Piketty, Thomas (2015) *Kapital v 21. stoletju (orig. Le capital au XXIe siècle)*, Mladinska knjiga Založba, Ljubljana.
- Samary, Catherine (2017) *Komunizem v gibanju*. Založba/cf. Ljubljana.
- Samuelson, Paul A. in Nordhaus, William D. (2002) *Ekonomija (izv. Economics, Sixteenth Edition)*, Naklada Mate, GV Založba, Ljubljana (prva izd. The McGraw-Hill Companies, Inc., 1998).
- Zupančič, Boštjan. M. (2011) *Tembatsu: Druga od suhih krav*. Samozaložba, 2011. Domžale.

